

PALEO-AKTUEEL

Het Groninger Instituut voor Archeologie presenteert zijn onderzoek

31

VOORUIT ROEIEN DOOR ACHTERUIT TE KIJKEN

Essays over honderd jaar archeologie aan de
Rijksuniversiteit Groningen en de toekomst
van de archeologie

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers en studenten van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut.

Aan dit nummer werkten mee: Stijn Arnoldussen, Peter Attema, Remco Bronkhorst, Nathalie Brusgaard, René Cappers, Youri van den Hurk, Lidewijde de Jong, Paula Kalkman, Angelique Kaspers, Martijn van Leusen, Maarten Loonen, Arnoud Maurer, Annet Nieuwhof, Johan Nicolay, Hans Peeters, Iris Rom, Annette Scheepstra en Frits Steenhuisen.

Redactie: Flip Kramer (coördinatie), Elisabeth van 't Lindenhout & Daan Raemaekers

Vormgeving en omslagontwerp: Siebe Boersma

Correctie Engelse samenvattingen: Suzanne Needs-Howarth

Foto omslag: het Archeologisch Monumentaal Reservaat (AMR) Ezinge met bebouwing, gezien vanuit het westen Foto W. Dijkstra. Zie artikel Veenman.

ISBN 9789493194328

ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie

Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712
gia@rug.nl

Adres van de uitgever

Barkhuis Publishing
Kooiweg 38 9761 GL Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

**rijksuniversiteit
groningen**

**groninger instituut
voor archeologie**

© GIA. Inlichtingen:

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

Paleo-aktueel 31

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis Publishing
Groningen, 2021

Inhoud

VOORWOORD Daan Raemaekers	VII
VAN <i>TOMB RAIDER</i> NAAR DE TOEKOMST: DE ONTWIKKELING VAN EEN ARCHEOLOGISCHE TENTOONSTELLING Anne Ponten	1
VAN POEP TOT PIT. BRUGGEN SLAAN TUSSEN WETENSCHAP EN SAMENLEVING Douwe van der Tuin & Anita Brongers-Warmelink	9
ARCHEOLOGIE VOOR SNACKERS, ONDIEPE GRAVERS EN DIEPGRAVERS: DE ARCHEOLOOG ALS VERHALENVERTELLER Harrie Wolters	17
BEELDVORMING OVER ARCHEOLOGIE, BEELDVORMING BIJ ARCHEOLOGEN Jana Esther Fries	27
JE KUNT ALLEEN VOORUIT ROEIEN DOOR ACHTERUIT TE KIJKEN. PLEIDOOI VOOR MEER POLITIEK IN DE ARCHEOLOGIE EN MEER ARCHEOLOGIE IN DE POLITIEK Sandra Beckerman	37
HET MUSEUM OP DE SNIJTAFEL: DE ARCHEOLOGIETENTOONSTELLING ONDERZOCHT Bastiaan Steffens	45
INCLUSIEVE ARCHEOLOGIE: MODEWOORD OF STREEKPRODUCT? Alexander Zagkotsis	55
IN DE KRANT. HOE VINDEN ARCHEOLOGISCHE VONDSTEN HUN WEG NAAR DE SAMENLEVING? Joke Geelhoed-Oosterhuis	63
BEHOUD IN SITU, OF WAT DOEN WE ALS ALLES OP IS? Froukje Veenman	73
EEN ODE AAN DE STUDIE NAAR HET VERLEDEN Fardau Mulder	83
BEELDVORMING OVER NEDERLANDSE KASTELEN VANUIT DE LUCHT Diana Spiekhout	91

ISOTOPEN IN DE ARCHEOLOGIE – VERLEDEN, HEDEN EN TOEKOMST Michael Dee & Hans van der Plicht	101
HONDERD JAAR ARCHEOZOÖLOGIE IN GRONINGEN Youri van den Hurk, Nathalie Ø. Brusgaard, Jolijn Erven, Francesca G. Slim, Dimitris Filioglou, Safoora Kamjan, Willemien de Kock, Rachel M. Winter & Canan Çakırlar	107
VAN TRADITIONELE ARCHEOLOGIE NAAR ECOLOGISCHE ARCHEOLOGIE: TERUGBLIK EN VOORUITBLIK IN EEN JUBILEUMJAAR René Cappers, Merit Hondelink & Mans Schepers	119
ONTWIKKELINGEN IN DE MEDITERRANE LANDSCHAPSARCHEOLOGIE AAN HET GIA. WAAR KOMEN WE VANDAAN EN WAAR GAAN WE NAARTOE? Peter Attema	125
<i>PRONKJEWAILS</i> IN VERRE OORDEN: GRONINGS ONDERZOEK NAAR DE DOOD IN HET OOSTELIJK MIDDELLANDSE ZEEGEBIED Sofia Voutsaki, Tamara M. Dijkstra, Olivia A. Jones, Lidewijde de Jong, Vana Kalenderian, Paula Kalkman, Eleni Milka, Eleni Panagiotopoulou, Iris Rom, Caroline van Toor, Paraskevi Tritsaroli, Theofania Tsempera & Chryssa Vergidou	135
HOE EEN INHEEMS PERSPECTIEF DE ARCHEOLOGISCHE INTERPRETATIE KAN VERBREDEN Sean P.A. Desjardins & Sarah M. Hazell	145
KOUDE VERRASSINGEN. ONTWIKKELINGEN EN TOEKOMSTIGE MOGELIJKHEDEN IN DE ARCHEOLOGIE IN HET POOLGEBIED Louwrens Hacquebord	153
VAN SCHEEPSHOUT TOT DIGITALE WRAKKEN. EEN REFLECTIE OP DE ONTWIKKELING EN TOEKOMST VAN DE MARITIEME ARCHEOLOGIE IN NEDERLAND Yftinus van Popta	165
OP DE SCHOUDERS VAN REUZEN. DE ARCHEOLOGIE VAN NOORDWEST-EUROPA Daan Raemaekers, Stijn Arnoldussen, Johan Nicolay & Hans Peeters	175

Voorwoord

In 2020 vierde het Groninger Instituut voor Archeologie zijn eeuwfeest. De keuze voor dat jaar was tot op zekere hoogte arbitrair. In 1920 werd het Biologisch-Archeologisch Instituut gesticht en dat moment is te beschouwen als formeel beginpunt van de archeologie aan de Groninger universiteit. We hadden echter ook de aanstelling van Van Giffen (1917) of de betrekking van het gebouw aan de Poststraat (1922) als beginpunt kunnen nemen. Bovendien kent de archeologie aan de RUG een langere geschiedenis. C.W. Vollgraff was vanaf 1908 hoogleraar Griekse taal- en letterkunde en voerde opgravingen uit in Griekenland, en later ook op het Domplein in Utrecht. Hoe dan ook viel de keuze dus op 2020.

Achteraf bleek 2020 een bijzonder jaar voor een eeuwfeest. Door de coronapandemie waren vanaf half maart alleen digitale activiteiten mogelijk. Gelukkig konden desondanks best veel van onze plannen doorgaan. In januari hebben we met alle medewerkers ontbeten en was er een cursus voor amateur-archeologen, georganiseerd samen met de AWN-Noord en onze studievereniging Bachur. Daarnaast opende de tentoonstelling *Dig it all* in het Universiteitsmuseum - zelfs digitaler dan voorzien. De tentoonstelling was het resultaat van de samenwerking van onze masterstudenten, de geodienst en CIT-afdeling van de RUG en de gemeente Groningen. Bovendien zijn sinds de zomer van 2020 alle uitgaven van *Paleo-aktueel* en *Palaeohistoria* gratis te downloaden!

Bij een eeuwfeest ligt het voor de hand om terug te kijken. Om die reden is gewerkt aan een fotogeschiedenis van het GIA. Deze zal in 2021 als publicatie verschijnen. Maar daarnaast is het een mooi moment om juist de blik vooruit te richten. Dat was de opdracht die de schrijvers in deze bijzondere uitgave van *Paleo-aktueel* meekregen. In ons jubeljaar nodigden we studenten en staf van de opleiding archeologie van de RUG en maatschappelijke partners in binnen- en buitenland uit om te reflecteren op ons vakgebied en zo richting te geven aan de toekomst van de archeologie. Wat is archeologie in 2020? Welke ontwikkelingen in de wetenschap, de politiek of maatschappij zijn er? En wat moeten of kunnen we hiermee? Wat betekenen deze ontwikkelingen voor onze opleiding en ons onderzoek?

Deze bloemlezing vormt een mooie afsluiting van ons eeuwfeest, een brede kennismaking met het huidige GIA en geeft richting aan onze toekomst. Wij willen het belang van archeologie voor de huidige maatschappij benadrukken, met inzichten over bijvoorbeeld culturele identiteit, migratie en leven met zeespiegelstijging. Wij delen kennis en staan open voor het gesprek met onze maatschappelijke partners. We staan in de maatschappij. Dat betekent bijvoorbeeld dat onze laboratoria ook door externe partijen gebruikt kunnen worden. En we werken samen. Omdat wij vinden dat samenwerking alle partijen versterkt en omdat we zo het belang van archeologie kunnen versterken. Deze bundel geeft van al deze zaken goede voorbeelden.

Daan Raemaekers,
directeur van het Groninger Instituut voor Archeologie

Pronkjewails in verre oorden: Gronings onderzoek naar de dood in het oostelijk Middellandse Zeegebied

Sofia Voutsaki, Tamara M. Dijkstra, Olivia A. Jones, Lidewijde de Jong, Vana Kalenderian, Paula Kalkman, Eleni Milka, Eleni Panagiotopoulou, Iris Rom, Caroline van Toor, Paraskevi Tritsaroli, Theofania Tsempera & Chryssa Vergidou¹

Onderzoek naar de dood, waarin resten zoals begraafplaatsen, graven, grafstenen, grafgiften en skeletresten centraal staan, is een belangrijk groei-gebied binnen de archeologie en een vakgebied waarin veel theoretische reflectie, methodologische innovatie en *public outreach* plaatsvindt. Ook het GIA heeft in de afgelopen tien jaar veel aandacht besteed aan funeraire archeologie. Hoewel de studie van grafpraktijken door onderzoekers van vrijwel alle leerstoelen uitgevoerd wordt, is de onderzoeksgroep Griekse Archeologie (opgericht in 2011) erin gespecialiseerd. De naam van de onderzoeksgroep dekt hier overigens ons werkgebied niet helemaal, want naast Griekenland bestuderen we ook het oostelijke Middellandse Zeegebied en het Nabije Oosten (fig. 1). In dit artikel geven wij een overzicht van het werk dat de staf en studenten van de onderzoeksgroep doen.

Funeraire archeologie

De onderzoeksgroep heeft twee duidelijke aandachtspunten: het Griekse vasteland in de bronstijd enerzijds en de hellenistische en Romeinse periode in Griekenland, Turkije en het Nabije Oosten anderzijds. Hoewel deze aandachtspunten ver uit elkaar lijken te liggen in tijd en plaats, hebben ze interessante overeenkomsten: de periodes en regio's worden alle gekenmerkt door grote sociale veranderingen, schommelingen in connectiviteit en periodes van crisis en achteruitgang afgewisseld met tijden van ongekende bloei – denk maar aan de opkomst en ondergang van de Myceense samenleving, de hellenistische monarchieën en het Romeinse Rijk. De centrale vraag die al het onderzoek verbindt, is: hoe gingen mensen om met de dood en wat vertelt dit

ons over hun leven en de samenleving waarin zij woonden? De manier waarop mensen hun doden behandelen, hoe ze rouwen en hoe zij hun naasten herdenken, kan ons veel vertellen over wat ze belangrijk vinden en hoe ze zichzelf en de wereld zien. Vrijwel alle Nederlandse begraafplaatsen uit de 20ste eeuw bijvoorbeeld bestaan grotendeels uit rijen van hetzelfde type graf met daarop vergelijkbare grafstenen die de namen, familierelaties en de religie van de overledenen vermelden. Zulke grafvelden benadrukken het belang dat men hechtte aan (relatieve) gelijkheid in de samenleving, voor de wet en voor God. Tegelijkertijd weten we door subtiele verschillen in de grafvelden en monumenten en uit andere bronnen dat er wel degelijk sprake was van sociale ongelijkheid. Dit is een belangrijk punt in theoretische discussies over de studie van grafpraktijken: ze weerspiegelen niet simpelweg de realiteit, maar kunnen de negatieve aspecten – van de overledene of de samenleving als geheel – maskeren of vervormen, net zoals positieve elementen overdreven kunnen worden. Om ze te kunnen begrijpen, moeten grafpraktijken dus altijd kritisch en in context benaderd worden. Als we grafgebruiken op deze manier reconstrueren en diachroon bestuderen, kunnen we zien dat veranderingen in de omgang met de dood een reflectie zijn van veranderingen in hoe we over onszelf en over onze wereld nadenken. Zo reflecteren nieuwe trends in Nederlandse begraafplaatsen, zoals de opkomst van uniek ontworpen grafstenen en natuurlijke of groene begrafenissen, de individualisering en de zorgen om de aarde die onze tijd kenmerken. Archeologie is uitermate geschikt om veranderingen op lange termijn te bestuderen en de funeraire

Fig. 1. Sites waar de onderzoeksgroep Griekse Archeologie van het GIA onderzoek doet liggen in modern Griekenland, Turkije, Libanon en Syrië (figuur C. van Toor).

archeologie in het bijzonder stelt ons in staat deze veranderingen tot in detail te reconstrueren. Daarnaast is het mogelijk om variatie tussen en binnen verschillende sociale groepen, gemeenschappen of regio's te reconstrueren én specifieke individuele beslissingen te identificeren, zoals de keuze voor een bepaald graftype of grafgift.

Grafveldstudies naar sociale verandering

De interesse in funeraire archeologie vertaalt zich bij het GIA in een scala aan onderzoeksrichtingen. Sommigen van ons houden zich bezig met de

vraag welke rol grafgebruiken speelden in de opkomst van complexe samenlevingen in de Griekse bronstijd en de totstandkoming van het Myceense paleissysteem. Zo laat Eleni Milka door middel van drie casestudies in de Argolis zien dat er een ontwikkeling plaatsvond van relatief egalitaire, introverte en sobere dorpsgemeenschappen naar gelaagde en expansionistische Myceense staatjes (Milka, *in druk*).² Sofia Voutsaki's opgravingen van de vroeg-Myceense noordelijke begraafplaats van Ayios Vasileios in Laconië laten zien dat zulke ontwikkelingen niet overal op precies dezelfde wijze plaatsvonden, maar dat lokale tradities

Fig. 2. De noordelijke begraafplaats van Ayios Vasileios (foto V. Georgiadis).

en ideologieën tot regionale verschillen leiden (fig. 2).³ Iris Rom onderzoekt in hoeverre zulke regionale verschillen in begrafenis tradities in het westen en oosten van Griekenland gerelateerd zijn aan verschillen in netwerken van handel en interactie (Rom, 2018). Voor de historische periodes onderzoekt Tamara Dijkstra hoe grafgebruiken in de Peloponnesische stad Patras veranderden toen eerst het klassieke ideaal van *isonomia* (democratische gelijkheid) verdween tijdens de instabiele hellenistische periode en vervolgens de Romeinse kolonisatie van de stad voor grote sociale verdeeldheid zorgde (Dijkstra, 2019).⁴ Dergelijke

studies bouwen op een nauwkeurige contextuele analyse van de archeologische gegevens, waarin allerlei aspecten zoals de locatie en ruimtelijke organisatie van begraafplaatsen, de vorm, grootte en decoratie van de graven, de positionering en behandeling van de doden, de keuze van de grafgiften en eventuele restanten van rituelen worden geïntegreerd. Zulke analyses stellen ons in staat om verschillen tussen steden en plattelandsgemeenschappen, rijke en arme mensen, jong en oud, mannen en vrouwen en lokale bewoners en immigranten te identificeren en te leren begrijpen hoe mensen zich gedragen wanneer de wereld

Fig. 3. Een bijzonder voorbeeld van *legacy data*: een antieke grafsteen die ingemetseld is in de muur van een woonhuis in Gönen, een modern dorpje vlakbij Seleukeia Sidera (foto L. de Jong).

om hen heen verandert – tevens een belangrijk vraagstuk in de huidige tijd.

Om dergelijke analyses uit te voeren, zijn er veel en/of hoogwaardige archeologische gegevens nodig. Wij verzamelen deze data deels zelf in twee veldprojecten, namelijk de bovengenoemde opgravingen in Ayios Vasileios en opgravingen op de begraafplaats van hellenistisch-Romeins Seleukeia Sidera in Pisidië.⁵ In beide projecten wordt traditioneel veldwerk gecombineerd met geavanceerde tafonomische en digitale technieken. Contextuele analyses van grafpraktijken kunnen echter ook gebaseerd worden op de resultaten van oude en door anderen uitgevoerde (nood)opgravingen, zogenaamde *legacy data*. De kwaliteit van dit soort data kan enorm verschillen, maar dit wordt vaak gecompenseerd door hun kwantiteit. Zo gebruikt Olivia Jones skeletmateriaal van noodopgravingen in Achaia om de complexe praktijk van de zogenaamde secundaire begraving (de bewuste manipulatie en verplaatsing van skeletten) in Myceense familiegraven te bestuderen (Jones, 2018). Iris Rom gebruikt eveneens

legacy data in haar onderzoek, omdat dit haar in staat stelt een groot geografisch gebied – van Epirus in het noorden tot Messenia in het zuiden – te beslaan. Tamara Dijkstra en Vana Kalenderian richten zich beiden op één site – respectievelijk Patras in Griekenland en Beiroet in Libanon – en combineren archeologische data met epigrafische en historische bronnen. Soms worden lopende veldprojecten en *legacy data* gecombineerd, zoals in het onderzoek naar begraafplaatsen bij Seleukeia Sidera van Lidewijde de Jong en haar team (fig. 3). Op deze manier kan de bestaande fragmentarische dataset worden gecontextualiseerd en kan gereconstrueerd worden hoe en door wie de sarcofagen, ossuaria, grafaltaren en grafstenen werden gebruikt.

Skeletten als informatiebron

Terwijl funeraire data ons dus informeren over regionale tradities en veranderende sociale structuur, overtuigingen en ideologieën, kan de recente methodologische vooruitgang in het vakgebied – vooral wat betreft de studie van menselijke resten – ons ook belangrijke informatie leveren over de doden zelf: de leeftijd waarop ze overleden, hun sekse, gezondheid en ziektes, enz. Zulke gegevens maken reconstructies mogelijk van bijvoorbeeld de lokale demografie, levensstijl en verwantschap. Ook hier is het essentieel dat we data uit verschillende contexten analyseren, zodat we een brede kijk op samenlevingen krijgen en de traditionele focus op volwassenen, stedelingen en de elite doorbreken. Zo'n osteologische studie wordt momenteel uitgevoerd door Paraskevi Tritsaroli, die skeletresten uit Dion onderzoekt om te zien hoe het leven en de dood van gewone mensen veranderden toen de stad door de Romeinen werd gekoloniseerd (fig. 4).⁶ Paula Kalkman bestudeert onder andere een recent opgegraven laat-Romeins kamergraf in Seleukeia Sidera waarin de resten van jonge kinderen en volwassen tezamen begraven lagen (Hürmüzli *et al.*, 2019). De studie van skeletten uit het enig overgebleven grafveld uit klassiek Sparta door Theofania Tsempera behelst

Fig. 4. Paraskevi Tritsaroli aan het werk met skeletmateriaal uit Dion in het M.H. Wiener Laboratory for Archaeological Science van de American School of Classical Studies in Athene (foto P. Tritsaroli).

veel vrouwen- en kindergraven, die nieuw licht kunnen werpen op de positie van vrouwen in het mannelijke bolwerk van Sparta. Het mag duidelijk zijn dat funeraire archeologie een grote bijdrage kan leveren aan het aanvullen en (her)schrijven van de sociale geschiedenis van vroegere bevolkingsgroepen (e.g. Tritsaroli en Ziogana, 2018, waarin kinderbegravenissen centraal staan).

Osteoarcheologische analyses worden tegenwoordig aangevuld met isotopenonderzoek en biomoleculaire analyses die inzicht bieden in levensonderhoud, voeding, herkomst en mobiliteit. In Groningen worden koolstof- en stikstofanalyses voor dieetreconstructie uitgevoerd in het Centrum voor Isotopen Onderzoek (CIO); analyses van strontium en zwavel, om respectievelijk migratie en visconsumptie te reconstrueren, worden uitgevoerd in samenwerking

met internationale partners. Chryssa Vergidou combineert dergelijke analyses met osteologisch en archeologisch onderzoek om de correlatie tussen gezondheid, voedingspatronen, en sociale differentiatie te bestuderen in Pontokomi en Nea Kerdyllia in Romeins Macedonië (Vergidou, 2020). Een groeiende trend is het gebruik van multi-isotopenanalyses, waarin koolstof, stikstof, zwavel en strontium gezamenlijk worden onderzocht. Eleni Panagiotopoulou paste deze methode toe op skeletmateriaal uit onder andere Halos en Pharsala daterend uit de overgang van de bronstijd naar de vroege ijzertijd en liet zien dat veranderingen in lokale grafpraktijken niet door nieuwkomers werden meegenomen, maar door de lokale bevolking werden geïntroduceerd (Panagiotopoulou *et al.*, 2018).

Fig. 5. Digitale reconstructie van een grafombe in de noordelijke begraafplaats van Ayios Vasileios (figuur Y. de Raaff en G. Nobles).

Een andere belangrijke ontwikkeling is het gebruik van archeologisch DNA om de genetische samenstelling van populaties uit het verleden te reconstrueren. Terwijl de nadruk bij DNA-analyses meestal ligt op grootschalige bewegingen van populaties, wordt er in Groningen meer aandacht besteed aan verwantschapsrelaties op lokaal niveau. Dit is bijvoorbeeld de focus in het *Ayios Vasileios North Cemetery Project*, waar DNA-analyses samen met tafonomische en stratigrafische waarnemingen werden gebruikt om biografieën van familiegraven te reconstrueren (Moutafi en Voutsaki, 2016). Hoewel dergelijke wetenschappelijke analyses uiterst waardevolle gegevens leveren, zijn we er sterk van overtuigd dat complexe vragen over voedingspatronen, migraties of verwantschap niet alleen door harde data kunnen worden beantwoord, maar dat deze in hun sociale en historische context moeten worden geplaatst. Sociale gebruiken zoals huwelijk, adoptie of gastvriendschap zijn immers niet zichtbaar in DNA, terwijl geschreven

bronnen aantonen dat ze wel degelijk een centrale rol speelden in de samenlevingen van het oude Middellandse Zeegebied.

Data-integratie en digitale archeologie

Vanwege het steeds breder wordende scala aan analytische methoden, die bovendien continu worden verfijnd, is het een uitdaging om de verschillende datasets te integreren, alle analyses te verankeren in hun sociale en historische context en om een evenwicht te bewaren tussen wetenschappelijke data en archeologische theorie. Data-integratie vormt daarom een belangrijk kenmerk van de Groningse benadering van funeraire archeologie: isotopenstudies en biomoleculaire data worden altijd gecombineerd met onderzoek naar skeletresten en de grafcontext, en als materiaal dateert uit historische periodes worden ook geschreven bronnen en epigrafische data in de analyse opgenomen, vaak in samenwerking met collega's van Oude Geschiedenis en Klassieke Talen.

Het toenemende gebruik van digitale technieken binnen de archeologie is een cruciale ontwikkeling die de integratie van verschillende soorten data faciliteert. Dit is bijvoorbeeld te zien in het innovatieve *Digital Tombs Project* van Lidewijde de Jong, waarin verschillende funeraire resten - grafstenen, inscripties, portretten, architectuur, begraafplaatsen en menselijke resten - samengebracht worden in één geïntegreerde database om zo identiteit van de doden in een graf te kunnen reconstrueren. Verrassend genoeg geeft de identiteitsinformatie uit de menselijke resten, inscripties en portretten niet altijd een eenduidig beeld. In dergelijke gevallen lijkt er een discrepantie te bestaan tussen hoe een familie zichzelf presenteerde aan de buitenkant van de tombe en wie er daadwerkelijk in de tombe lag (De Jong, 2020). Juist omdat verschillende bronnen verschillende verhalen vertellen, krijgen we een beter inzicht in de praktijken en ideologieën uit het verleden.

Digitale toepassingen worden ook gebruikt voor de visuele reconstructie van monumenten. Door een van de graftombes uit Ayios Vasileios digitaal te reconstrueren, kregen we naast een mooi plaatje ook een beter begrip van de bouw van nieuwe graftypes in de vroege Myceense periode (fig. 5; De Raaff *et al.*, *in druk*), terwijl voor hetzelfde grafveld ook digitale methoden werden toegepast om de hoeveelheid arbeid voor de bouw van de verschillende graven te berekenen (Van den Beld, 2019).

Identiteit en multiculturaliteit in verleden en heden

Funeraire archeologie kan veel onthullen over de identiteit van mensen in het verleden: we kunnen individuele biografieën en die van samenlevingen reconstrueren en we kunnen verschillen bestuderen tussen bevolkingsgroepen (jong en oud, man en vrouw, arm en rijk, autochtone en allochtone inwoners enz.). Hierdoor heeft funeraire archeologie een relevantie die groter is dan het vakgebied zelf; het kan namelijk argumenten leveren in hedendaagse identiteitspolitiek en verhitte

discussies over thema's als gender, ras en migratie. Het project van Lidewijde de Jong in Romeins Syrië bijvoorbeeld onthult het multiculturele verleden van een regio die nu verscheurd is door burgeroorlog en religieus fanatisme – het is geen verrassing dat juist een site als Palmyra door zowel IS als de Russische Federatie is gebruikt in internationale propaganda. Op eenzelfde manier laat Caroline van Toors analyse van grafgebruiken in Romeins Thessaloniki een multiculturele samenleving zien die bestond uit lokale bewoners, Grieken uit andere steden, Romeinen, Joden, heidenen en christenen – iets dat niet gemakkelijk wordt geslikt door nationalistische en antisemitische groepen in Grieks Macedonië (Van Toor, 2020). Ook isotopen- en DNA-analyses laten complexe migratiepatronen zien die indruisen tegen simplistische reconstructies van pure etnische of nationale groepen en vertellen ons bovendien over de rol van vrouwen en kinderen bij migraties. Zo laat Vana Kalenderian in haar onderzoek naar Romeins Beiroet zien dat zowel vrouwen als mannen betrokken waren bij migraties binnen het rijk en dat immigranten hun buitenlandse oorsprong niet altijd benadrukten in hun grafgebruiken (Kalenderian, 2020).

Ziektes, epidemieën, en medische kennis

Ook kan funeraire archeologie ons informeren over de verspreiding van ziekten en hun sociale impact. De studie van infectieziekten in het verleden is essentieel, omdat die bijdraagt aan een beter begrip van de evolutie en voortgang van ziekten, medische zorg (of het gebrek daaraan) en de invloed die ziektes hadden op het dagelijks leven. Reconstructies van de paden van ziekteverspreiding in de antieke wereld helpen ons om de etiologie van bepaalde ziekten te traceren en laat bovendien zien hoe mensen zich aanpasten aan verschillende en veranderende omgevingen, landschappen, leefomstandigheden en de bijbehorende ziekten.

Besluit

Het mag duidelijk zijn dat funeraire archeologie vragen beantwoordt die iedereen aangaan. *Public outreach*-activiteiten die we organiseren, zoals open dagen tijdens veldprojecten, tentoonstellingen, populairwetenschappelijke publicaties en openbare lezingen, trekken dan ook vaak veel belangstelling. Het publiek blijkt niet alleen geïnteresseerd in spectaculaire vondsten, maar ook in nieuwe archeologische methoden en de verhalen over wat mensen aten, waar ze vandaan kwamen, aan welke ziekten ze leden en of ze pijn hadden tijdens hun leven. Maar bovenal zijn de mensen die we spreken gefascineerd door de emoties rond de dood. Doodsrituelen gaan over het omgaan met verlies, over herinneren, herdenken en uiteindelijk vergeten, over het uiten en beheersen van emoties, angst en spanning. Daarom is de belangrijkste boodschap die funeraire archeologen kunnen overbrengen misschien wel dat wij, als mensen, allemaal dezelfde zorgen delen over de dood, verlies en verdriet, maar dat we allemaal onze eigen manieren hebben ontwikkeld om daarmee om te gaan. De rijke culturele variatie waarin dat resulteert, is een groot goed.

Samenvattend kunnen we het Groningse profiel van funeraire archeologie als volgt schetsen: we gebruiken *legacy data*, maar ontwerpen ook moderne veldprojecten; we combineren verschillende datasets (archeologisch, osteoarcheologisch, isotopisch, biomoleculair, historisch, epigrafisch en iconografisch); we integreren wetenschappelijke data met archeologische theorie; we voeren contextanalyses uit, waarbij we rekening houden met zoveel mogelijk verschillende aspecten van het archeologische bewijs, van de locatie en organisatie van begraafplaatsen tot observaties over de precieze positionering van grafgraven; we verkennen thema's die een sterke weerklank vinden bij hedendaagse kwesties en debatten, zoals identiteit, de rol van leeftijd, geslacht en gender in het sociale leven, migratie en mobiliteit en de correlatie

van gezondheid, voeding en sociale status; we houden ons bezig met *public outreach* omdat de archeologie van de dood vragen oproept die de emoties, nieuwsgierigheid en verbeeldingskracht van mensen aanspreken; we zijn stevig verankerd in de Groningse academische gemeenschap, maar hebben ook een sterk en uitgebreid internationaal netwerk waar onze studenten van profiteren. Dit alles maakt dat funeraire archeologie van het oostelijke Middellandse Zeegebied een levendig onderzoeksgebied is en een belangrijke component van het GIA-onderzoeksprofiel. Maar bovenal laat funeraire archeologie ons nadenken over leven en dood, in het verleden en in het heden.

Pronkjewails in distant places: Mortuary studies in the eastern Mediterranean by the GIA

The Greek Archaeology research group of the GIA specializes in mortuary archaeology, studying sites in the eastern Mediterranean and Middle East that date from the Bronze Age through to the Late Roman period. Our methodology includes theoretical approaches; cemetery excavations; the analysis of legacy data; studies of grave architecture, tombstones and grave goods; osteological analyses; digitization of datasets and digital applications; and DNA analysis, as well as isotopic and biomolecular studies, and we are focused on performing integrated studies with thorough contextual analyses. Our central question is how people dealt with death and what their funerary remains tell us about their lives and their world. Together with our local and international network of researchers and laboratories, our staff and students aim to perform innovative research, reach out to the public, and provide diverse perspectives on life and death in the ancient eastern Mediterranean.

Noten

1. Alle auteurs zijn verbonden aan het Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen, gia@rug.nl.
2. Uitgevoerd in het kader van het NWO VIDI-project *Shifting Identities: Social change and cultural interaction in the Middle Helladic Argolid* onder directie van Sofia Voutsaki.
3. Ayios Vasileios is recentelijk geïdentificeerd als het Myceense paleis van Laconië. De opgraving van de noordelijke begraafplaats wordt uitgevoerd onder auspiciën van *I en Athinai Archaeologiki Etaireia* en onder directie van A. Vasilogamvrou.
4. Uitgevoerd in het kader van het NWO-project *Civic and Cultural Identities in a Changing World. Analysing the Mortuary Practices of the Postclassical Peloponnese*.
5. De opgraving in Seleukeia Sidera is een samenwerking tussen het GIA en de Süleyman Demirel Üniversitesi.
6. Uitgevoerd in het kader van het Marie Skłodowska-Curie Fellowship-project *Bodies of Contact (BODICON): Identity negotiations and biocultural effects in the Roman colonies of Macedonia, Greece*.

Literatuur

- Beld, Y. van den, 2019. Bouwen aan jezelf door te bouwen voor een ander. Een architecturale analyse van de graven uit de noordelijke begraafplaats van Ayios Vasilios. *Paleo-aktueel* 30, 11-22.
- Dijkstra, T.M., 2019. *From Polis to Colonia: Death, Burial, and Society in Hellenistic and Roman Patras*. Groningen, ongepubliceerde dissertatie Rijksuniversiteit Groningen.
- Hürmüzlü, B., B. Sönmez, H. Köker, P. Kalkman, M. Akaslan & L. de Jong, 2019. Seleukeia Sidera Kuzey Nekropolisi 2018 Yılı Çalışmaları (Work at the Northwest Necropolis of Seleukeia Sidera in 2018). *ANMED* 17, 83-89.
- Jones, O.A., 2018. Mycenaean Secondary Burial Revisited: legacy data, taphonomy, and the process of burial in Mycenaean Achaia, Greece. *Bioarchaeology International* 2, 217-239.
- Jong, L. de, 2020. Wiens graf? Discrepancies tussen beeld, tekst, object, ruimte en menselijke resten in een Palmyreense tombe. *Tijdschrift voor Mediterrane Archeologie* 62, 11-20.
- Kalenderian, V., 2020. *Resurrecting Berytus: a contextual analysis of burials from Roman Beirut*. Groningen, ongepubliceerde dissertatie Rijksuniversiteit Groningen.
- Milka, E., in druk. *Mortuary differentiation and social structure in the Middle Helladic Argolid, 2000-1500 BC*. Oxford, Archaeopress.
- Moutafi, I. & S. Voutsaki, 2016. Commingled burials and shifting notions of the self at the onset of the Mycenaean era (1700-1500 BC): The case of the Ayios Vasileios North Cemetery. *Journal of Archaeological Science: Reports* 10, 780-790.
- Panagiotopoulou, E., J. Montgomery, G. Nowell, J.L. Peterkin, A. Intzesiloglou, P. Arachoviti, S. Katakouta & F. Tsiouka, 2018. Early Iron Age Population Movements in Thessaly detected with Sr Isotopic Analysis. *European Journal of Archaeology* 21, 590-611.
- Raaff, Y. de, S. Voutsaki, T. Verlaan & G. Nobles, in druk. Construction, destruction, reconstruction: The architecture of the built tomb of the North Cemetery at Ayios Vasileios Laconia. In: C.W. Wiersma & M. Tsouli (red.), *Competing Principalities? Laconia in the Middle and Late Helladic periods*. Leiden: Pharos Supplement.
- Rom, I. 2018. Een statement maken in tijden van crisis: grafrituelen en de expressie van sociale relaties in West-Griekenland tijdens de Midden Bronstijd (2000-1600 voor Christus). *Tijdschrift voor Mediterrane Archeologie* 58, 56.
- Toor, C. van, 2020. *Migration and commemoration. Social differentiation in funerary monuments from Thessaloniki, from ca 316 BCE to the third century CE*. MA-scriptie Rijksuniversiteit Groningen.

- Tritsaroli P. & M. Ziogana, 2018.
Bioarchaeological investigations of childhood in Late Antiquity; a case analysis from Northern Pieria, Greece. In: J. Tabolli (red.), *From invisible to visible*, Studies in Mediterranean Archaeology 149, 225–234.
- Vergidou, C. 2020. Diet, differentiation and globalisation at the Roman Province of Macedonia: a bioarchaeological approach. *Tijdschrift voor Mediterrane Archeologie* 62, 83.